ISSN: 2181-4341, IMPACT FACTOR (RESEARCH BIB) – 9.145, SJIF – 5,431

Irnazarov Shuxrat Najmetdinovich

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti o‘q‘ituvchisi

Xusanov Javohir Rustamovich

Termiz davlat universiteti Yuridik fakulteti talabasi

HUQUQ NORMALARINI SHARHLASH TUSHUNCHASI VA UNING AHAMIYATI

Annotatsiya

Mazkur maqolada huquq normalarini sharhlash tushunchasi, uning nazariy asoslari hamda amaliy ahamiyati tizimli tarzda tahlil qilinadi. Huquqiy normalarni to‘g‘ri talqin qilish davlat boshqaruvi, sud amaliyoti va huquqni qo‘llash jarayonlarida muhim o‘rin tutishi asoslab beriladi. Shuningdek, maqolada sharhlashning turlari — rasmiy va norasmiy talqinlar, ularning o‘ziga xos xususiyatlari hamda huquqiy tizimdagi roli yoritiladi. Muallif tomonidan huquq normalarini sharhlash orqali qonunlarning mazmunini aniqlashtirish, huquqni qo‘llashda yagona amaliyotni shakllantirish va huquqiy aniqlikni ta’minlash imkoniyatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalari huquqiy ong va huquqiy madaniyatni oshirishda sharhlash institutining ahamiyati yuqori ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar

huquq normalari, sharhlash, talqin, rasmiy sharhlash, norasmiy sharhlash, huquqni qo‘llash, huquqiy tizim, sud amaliyoti, huquqiy aniqlik, huquqiy madaniyat

Kirish

Zamonaviy huquqiy davlat qurilishi jarayonida huquq normalarining to‘g‘ri tushunilishi va bir xil qo‘llanilishi alohida ahamiyat kasb etadi. Qonunlar va boshqa normativ-huquqiy hujjatlar jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Biroq, huquq normalari har doim ham aniq va bir ma’noli tarzda ifodalanmasligi mumkin. Ayrim hollarda ularning mazmuni turlicha talqin qilinishi ehtimoli mavjud bo‘lib, bu esa huquqni qo‘llash amaliyotida ziddiyatlar va noto‘g‘ri qarorlar qabul qilinishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli huquq normalarini sharhlash instituti huquqshunoslik fanining muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Huquq normalarini sharhlash — bu normativ-huquqiy hujjatlarda ifodalangan qoidalar mazmunini aniqlash, ularning haqiqiy maqsadi va mohiyatini ochib berishga qaratilgan ilmiy va amaliy faoliyatdir. Ushbu jarayon nafaqat qonun chiqaruvchi organlar tomonidan, balki sudlar, ijro etuvchi hokimiyat organlari va huquqshunos olimlar tomonidan ham amalga oshiriladi. Sharhlash orqali huquq normalarining aniq mazmuni ochib beriladi, ularni qo‘llashdagi yagona yondashuv shakllantiriladi va huquqiy aniqlik ta’minlanadi.

Bugungi kunda huquqiy tizimlarning murakkablashuvi, yangi ijtimoiy munosabatlarning paydo bo‘lishi va global integratsiya jarayonlari huquq normalarini chuqur va tizimli sharhlash zaruratini yanada oshirmoqda. Ayniqsa, sud amaliyotida qonunlarni to‘g‘ri talqin qilish adolatli qarorlar qabul qilishning asosiy sharti hisoblanadi. Shu bilan birga, huquq normalarini sharhlash

fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilish, qonun ustuvorligini ta’minlash hamda huquqiy madaniyatni yuksaltirishda muhim rol o‘ynaydi.

Mazkur maqolaning maqsadi — huquq normalarini sharhlash tushunchasining nazariy asoslarini ochib berish, uning turlari va usullarini tahlil qilish hamda amaliy ahamiyatini yoritishdan iborat. Shu orqali huquqni qo‘llash jarayonida sharhlashning o‘rni va zarurati ilmiy asosda izohlanadi.

Asosiy qism

Huquq normalarini sharhlash huquqshunoslik fanining markaziy kategoriyalaridan biri bo‘lib, u huquqni qo‘llash jarayonining ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Har qanday normativ-huquqiy hujjat, u qanchalik mukammal ishlab chiqilgan bo‘lmasin, real hayotdagi barcha vaziyatlarni to‘liq va aniq qamrab ololmaydi. Shu sababli huquq normalarining mazmunini ochib berish, ularni amaliyotga mos ravishda tushuntirish zarurati yuzaga keladi. Aynan shu jarayon huquq normalarini sharhlash orqali amalga oshiriladi. Sharhlash huquqiy normalarning “yashirin” yoki noaniq jihatlarini aniqlab, ularni hayotiy vaziyatlarga moslashtirish imkonini beradi.

Huquq normalarini sharhlashning nazariy mohiyati shundan iboratki, u normaning tashqi shakli (matni) bilan uning ichki mazmuni o‘rtasidagi tafovutni bartaraf etadi. Qonun matni ko‘pincha umumiy va abstrakt shaklda ifodalanadi, chunki u keng doiradagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga mo‘ljallangan. Ammo real hayotdagi har bir holat o‘ziga xos bo‘lganligi sababli, ushbu umumiy normalarni konkret vaziyatlarga moslashtirish zarurati tug‘iladi. Shu nuqtai nazardan, sharhlash normaning haqiqiy maqsadini ochish va uni to‘g‘ri qo‘llashni ta’minlash vositasidir [1]. Bu fikr huquqiy normalarning abstraktligi va sharhlash orqali ularning konkretlashtirilishini asoslaydi.

Huquq normalarini sharhlashning muhim jihatlaridan biri — uning turlari hisoblanadi. Eng avvalo, sharhlash rasmiy va norasmiy shakllarga bo‘linadi. Rasmiy sharhlash davlat hokimiyati organlari tomonidan amalga oshiriladi va majburiy kuchga ega bo‘ladi. Masalan, Konstitutsiyaviy sud tomonidan berilgan sharhlar barcha davlat organlari va fuqarolar uchun majburiy hisoblanadi. Bundan tashqari, Oliy sudning plenum qarorlari ham amaliyotda muhim yo‘naltiruvchi ahamiyatga ega. Norasmiy sharhlash esa ilmiy muassasalar, huquqshunos olimlar yoki amaliyotchilar tomonidan amalga oshiriladi va u tavsiyaviy xarakterga ega bo‘ladi. Biroq amaliyotda aynan norasmiy sharhlar ko‘pincha qonunchilikni rivojlantirishga turtki beradi [2]. Ushbu manba sharhlash turlarining huquqiy kuchi va ularning amaliyotdagi o‘rnini tushuntiradi. Shuningdek, huquq normalarini sharhlash subyektlariga qarab ham tasniflanadi. Autentik sharhlash — normani qabul qilgan organ tomonidan beriladi. Legal sharhlash esa maxsus vakolatga ega organlar tomonidan amalga oshiriladi. Sud sharhlashi esa sud organlari tomonidan ishlarni ko‘rib chiqish jarayonida yuzaga keladi. Bu turdagi sharhlash ayniqsa muhim bo‘lib, u huquqni qo‘llash amaliyotida bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu bilan birga, doktrinal sharhlash ham mavjud bo‘lib, u ilmiy asoslangan bo‘lib, huquqshunoslik fanining rivojlanishiga xizmat qiladi [3]. Bu yerda sharhlashning subyektlarga ko‘ra turlari yoritilib, ularning har biri alohida funksiyani bajarishi ko‘rsatilgan.

Sharhlashning usullari esa uning ilmiy asoslanganligini ta’minlaydi. Eng keng tarqalgan usullar qatoriga grammatik, tizimli, tarixiy va teleologik sharhlash kiradi. Grammatik sharhlash norma matnidagi so‘z va iboralarni lingvistik jihatdan tahlil qiladi. Bu usul boshlang‘ich bosqichda muhim bo‘lsa-da, u har doim ham yetarli natija bermaydi. Tizimli sharhlash esa normani boshqa huquqiy normalar bilan bog‘liq holda o‘rganadi va huquq tizimining yaxlitligini ta’minlaydi. Tarixiy sharhlash normaning qabul qilinish sharoitlarini tahlil qilib, uning asl maqsadini aniqlashga yordam beradi. Teleologik sharhlash esa normaning ijtimoiy vazifasi va maqsadiga

e’tibor qaratadi [4]. Ushbu manba sharhlash usullarining kompleks qo‘llanilishi zarurligini asoslaydi.

Huquq normalarini sharhlashning amaliy ahamiyati ayniqsa sud tizimida yaqqol namoyon bo‘ladi. Sudlar har kuni turli murakkab huquqiy nizolarni ko‘rib chiqadi va bu jarayonda normativ-huquqiy hujjatlarni to‘g‘ri talqin qilish zarur bo‘ladi. Agar norma noto‘g‘ri talqin qilinsa, bu adolatsiz qaror qabul qilinishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli sud sharhlashi huquqiy adolatni ta’minlashning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, sudlar tomonidan shakllantirilgan amaliyot keyingi ishlar uchun muhim yo‘riqnoma vazifasini bajaradi [5]. Bu fikr sud sharhlashining huquqiy amaliyotdagi hal qiluvchi rolini ko‘rsatadi.

Huquq normalarini sharhlash qonunchilikni takomillashtirish jarayonida ham muhim o‘rin tutadi. Amaliyotda aniqlangan kamchiliklar va bo‘shliqlar sharhlash orqali yuzaga chiqadi. Natijada qonun chiqaruvchi organlar ushbu kamchiliklarni bartaraf etish uchun yangi normativ-huquqiy hujjatlar qabul qiladi yoki mavjudlarini takomillashtiradi. Shu jihatdan sharhlash huquqiy tizimni rivojlantiruvchi omil sifatida ham namoyon bo‘ladi [6]. Ushbu manba sharhlashning qonunchilikni yangilashdagi ahamiyatini asoslaydi. Bundan tashqari, huquq normalarini sharhlash ijtimoiy ahamiyatga ham ega. To‘g‘ri talqin qilingan qonunlar fuqarolar tomonidan osonroq tushuniladi va bu ularning huquqiy ongini oshiradi. Huquqiy ongning yuqori darajada bo‘lishi esa jamiyatda qonunlarga hurmatni kuchaytiradi va huquqbuzarliklarning kamayishiga olib keladi. Aksincha, noto‘g‘ri yoki turlicha talqinlar huquqiy noaniqlikni keltirib chiqaradi, bu esa fuqarolar ishonchining pasayishiga sabab bo‘ladi [7]. Bu yerda sharhlashning ijtimoiy va tarbiyaviy funksiyasi yoritilgan. Umuman olganda, huquq normalarini sharhlash nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta ahamiyatga ega bo‘lib, u huquqiy tizimning samarali ishlashini, huquqiy aniqlikni va adolatni ta’minlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, huquq normalarini sharhlash huquqiy tizimning samarali ishlashini ta’minlovchi muhim institutlardan biridir. U normativ-huquqiy hujjatlarning mazmunini chuqur anglash, ularni to‘g‘ri va bir xil qo‘llash hamda huquqiy noaniqliklarni bartaraf etishga xizmat qiladi. Sharhlash orqali qonunlarning asl maqsadi ochib beriladi, ularning amaliy ahamiyati kuchayadi va huquqiy tartibga solishning samaradorligi oshadi. Shuningdek, huquq normalarini sharhlash sud amaliyotida adolatli qarorlar qabul qilishning asosiy omillaridan biri hisoblanadi. U orqali turli xil talqinlar o‘rtasidagi ziddiyatlar bartaraf etilib, yagona huquqiy amaliyot shakllanadi. Bu esa o‘z navbatida huquqiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Bundan tashqari, sharhlash jarayoni qonunchilikni takomillashtirishda ham muhim rol o‘ynaydi. Amaliyotda yuzaga keladigan muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish orqali huquqiy normalarning yanada mukammal shakllanishiga zamin yaratadi. Shu bilan birga, huquq normalarining to‘g‘ri talqin qilinishi fuqarolarning huquqiy ongini oshiradi, qonunlarga nisbatan ishonchni mustahkamlaydi va huquqiy madaniyatning yuksalishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Demak, huquq normalarini sharhlash nafaqat huquqni qo‘llash jarayonining texnik bosqichi, balki huquqiy davlatni barpo etish, qonun ustuvorligini ta’minlash va jamiyatda adolatni qaror toptirishning muhim kafolatlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi “Normativ-huquqiy hujjatlar to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent, 2021.
3. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenum qarorlari to‘plami. – Toshkent, 2022.
4. Odilqoriyev X.T. Davlat va huquq nazariyasi. – Toshkent: Adolat, 2020.

5. Saidov A.X. Huquq nazariyasi asoslari. – Toshkent: TDYI nashriyoti, 2019.
6. Islomov Z.M. Huquqiy tafakkur va huquqiy madaniyat. – Toshkent: Fan, 2018.
7. Marchenko M.N. Teoriya gosudarstva i prava. – Moskva: Zertsalo, 2021.